

XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri

Menteşe Sanjak Prisons in The Early 20th Century

Mehmet TEMEL*

ÖZET

Hapis, ceza infaz sistemi olarak Osmanlı ceza hukukundaki yerini batılılaşma süreciyle birlikte aldığından, hapishaneler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Başlangıçta fiziki ve sıhhi bakımdan uygun mekânlarda açılmadıklarından 1856 yılından 1917 yılına kadar aralıklarla çıkarılan nizamname ve yasalarla ıslah edilmeye çalışılmışlardır.

XX. yüzyılın başlarında Muğla merkezleriyle Marmaris, Köyceğiz, Fethiye, Milas ve Bodrum ilçelerinde yedi hapishane bulunuyordu. Bunların en büyüğü olan Bodrum Genel Hapishanesi, Bodrum Kalesi'nin 1895 yılında genel hapishaneye dönüştürülmesiyle hizmete açılmıştır.

Kapasitesi büyük ve havadar olduğu için ülkenin diğer hapishanelerinden sürekli olarak hükümlü sevk edilmiştir. Hapishane ıslahatının Osmanlı Devleti'nin öncelikli gündemini oluşturmaması nedeniyle Muğla'daki hapishaneler için de yeterli ödenek ve personel ayrılmadığından XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlatılan ıslah çalışmaları istenen düzeyde başarılı olamamış, insan sağlığına uygun olmayan koşullar cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Hapishane, Menteşe Sancağı, Bodrum Kalesi, Gardiyan, Mahkûm, Muğla.

ABSTRACT

As a result of the westernization movement in the Ottoman legislation, prisons started to be more prevalent as of the second half of 19th century. Initially, their physical and hygiene conditions were not very healthy but rehabilitation efforts were intermittently made through laws and regulations from 1856 to 1917.

At the beginning of the 20th century, there were seven prisons in Muğla city center and in its provinces; Marmaris, Köyceğiz, Fethiye, Milas and Bodrum. The biggest of all these was Bodrum general-purpose prison, which was inaugurated, when the Bodrum castle was turned into a general-purposeprison in 1895. As it had a big capacity and it was airy, many inmates from different prisons across the country were continuously transferred here. As reform of prisons was not a priority for the Ottoman State, not enough financial support and personnel were allocated for the prisons of Muğla; hence, the reform movements started in the second half of

* Doç. Dr. Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

the 19th century were not much of a success. Therefore, prison conditions that were not suitable for human health persisted until Republic era.

•

KEY WORDS

Prison, MenteŖe Sanjak, Bodrum Castle, Prison Guard, Inmate, Muğla.

Hapis, Osmanlı hukukunda bir ceza infaz kurumu olmaktan çok muhake-me öncesi tutuklama mekânı veya uyarı amaçlı kısa süreli bir ceza aracı olarak kabul edildiğinden¹, suçlulara işledikleri suçlara göre XIX. yüzyılın ortalarına kadar hadd, kısas, diyet ödeme, ta'zir, kürek, kalebentlik, prangabentlik, sür-gün, para cezası, organ kesme, salben idam (iple asma), iple boğma, çuvala ko-yarak Boğaziçi'nde denize bırakma, zindana atma gibi cezalar verilmiştir². Bu nedenle hapis cezası Tanzimat'a kadar pek uygulanmamış, hapisane Osmanlı ceza hukukundaki yerini ancak Tanzimat'tan sonra almaya başlamıştır.

İlk zamanlarda mahbes olarak adlandırılan ve haklarında hüküm kesinleş-memiş olan suçluların alıkonulduğu bu mekânlar, hapisane amacıyla inşa edilmiş yapılar olmayıp hükümet binaları altında veya şehrin üst yöneticisinin ikametgâh ve işyeri olarak kullandığı konağın tomruk dairesi, mahzeni, kale, tophane, saray gibi binaların içinde bu amaçla ayrılmış yerlerdi³. Mahbesler, dar, havalandırma imkânı çok sınırlı, az ışık alan ve insan sağlığına uygun ol-mayan ağır koşulların hüküm sürdüğü mekânlar olmaları nedeniyle özellikle Osmanlı Devleti'ndeki yabancı diplomatlar tarafından eleştirilmiş ve acil olarak ıslah edilmeleri istenmiştir.

Osmanlı mahbeslerinin Amerika ve Avrupa hapisanelerinin düzeyine çı-karılması gerektiği inancıyla bir çalışma başlatan İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Stratford Canning, Osmanlı'daki İngiliz konsoloslarından bulun-dukları yerlerdeki mahbeslerin durumuyla ilgili gözlemlerini raporlarla elçiliğe bildirmelerini istemiştir. Canning, konsoloslardan gelen bu raporları dikkate alarak 1851 yılında Osmanlı mahbeslerinin ıslahı hakkında bir tahrir hazırlamış ve acil olarak çözümlenmesi gereken sorunları özetle şu şekilde belirtmiştir:

Mahbeslerde mimari yapı da dâhil olmak üzere fiziki koşulların iyileştiril-mesi, otoritenin ve mahpusların güvenliklerinin sağlanması, sağlıklarının ko-

¹ Gültekin Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2002), s.107.

² Abdülaziz Bayındır, "Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargılaması", *Türkler*, Cilt 10, Ankara 2002, s.73-78; Mustafa Avcı, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kale-bentlik, Kürek ve Prangabentlik", *Yeni Türkiye*, Sayı 45, (Mayıs-Haziran 2002), s.128-147; Avcı, "Osmanlı Hukukunda Para Cezaları", *Türkler*, Cilt 10, Ankara 2002, s.91-106; Münteha Maşalı, "Osmanlı'da Ölüm Cezası", *Yeni Türkiye*, Sayı 45, (Mayıs-Haziran 2002), s.148-161; Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devleti'nde Bir Uygulama: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı", *Turkish Studies*, Volume 2/1, (Winter 2007), s.113; İsmail Acar, "Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası", *Türkler*, Cilt 10, Ankara 2002, s.83-90.

³ Yıldız, *a.g.tez*, s.101.

runması, ahlaki açıdan ıslah edilmeleri, aydınlatma, ısıtma, havalandırma ve temizlik konularında iyileştirmelere gidilmesi, adil davranılması, şikâyetlerini mahkemelere intikal ettirebilmelerine ve ibadetlerini yapabilmelerine imkân sağlanması⁴.

Canning'in, mahbeslerin ıslah edilmesiyle ilgili takririnin Osmanlı hükümeti tarafından ne kadar dikkate alındığını tahmin etmek güç ise de beş yıl sonra ilan edilen Islahat Fermanı'nda mahbeslerin ıslah edilmeleri gerektiğine ilişkin bir hüküm yer almıştır.

28 Şubat 1856 tarihli fermenda "...*hukuk-ı insaniyyeyi hukuk-ı adalet ile tevfiğ etmek için mazanne-i sû' olanların veyahut te'dibât-ı cezaiyyeye müstehak bulunanların haps ve tevkiflerine mahsus olan kâffe-i mahbes ve mahall-i sâirede usûl-i hapsiyyenin mümkün mertebe müddet-i kalîle zarfında ıslahuna mübaşeret olunması...*"⁵ ifadesiyle yer alan mahbesler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hapishane olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

XIX. yüzyılın sonlarında planlı, projeli, modern hapishaneler inşa edilmesi planlanmış ise de ülkenin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik ve siyasi koşullar nedeniyle gerçekleştirilememiş, bunların yerine özellikle Sultan II. Abdülhamit döneminde ülke genelinde kâgir, tek veya iki katlı, eski binalardan dönüştürülen veya şahıslardan kiralanarak sağlıksız, çoğu zaman bodrum katlarından oluşan yapılar yaygınlaşmaya başlamıştır.

Hapishanelerin ülke genelinde yaygınlaşmaya başlamasının ardından 1880 yılında bu kurumların uymak zorunda oldukları fiziki ve idari koşulları belirleyen 6 bölüm ve 97 maddeden oluşan "*Memalik-i Mahrûse-i Şahane'de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname Layihası*" yayınlanmıştır. Nizamnamede, hapishanelerde oluşturulacak birimler, görevlendirilecek müdür, gardiyan, tabip, kapıcı, imam, işçi, çamaşırçı gibi personelin özellikleri, görev ve yetkileri, tutuklu ve hükümlülerin barınma, yemek ve sağlıkla ilgili ihtiyaçlarının karşılanması, mahkûmların uymak zorunda oldukları kurallar, çalıştırılmaları ve ahlak sicili tutulması gibi konular yer almıştır⁶.

Modern bir ceza infaz kurumunda bulunması gereken özellikleri yansıtan bu nizamnamenin hükümlerinin uygulamadan yoksun kaldığı bundan sonraki

⁴ Yıldız, *a.g.tez*, s.125.

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.262.

⁶ Nizamname layihasının metni için bkz. BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *DH.MB.HPS.M, (Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı)*, Dos.1/2, no.10.

gelişmelerden ve yeni ıslahat girişimlerinden anlaşılmaktadır. Adliye örgütüne ve hapishanelere yeterli maddi kaynak ve personel ayrılmaması, tatil günleri dışında günde beş saat görev başında bulunması gereken adliye personelinin öğleden sonra işyerini terk etmesi ve rüşvet gibi sorunlar da doğrudan hapishaneleri etkilemiştir. 1887 ve 1888 yıllarında Elazığ, Ankara ve Manisa hapishanelerinde yapılan denetimlerde ve hükümlü ve tutuklulardan gelen şikâyet dilekçelerinde, on yıla yakın bir süre tutuklu kalıp beraat eden, on beş yıldır hapis yatmakta iken hala temyiz mahkemesinin kararını bekleyen, bir yıla yakın tutuklu kaldığı halde mahkemeye çıkarılmayı bekleyen çok sayıda tutuklu ve mahkûmun bulunduğu tespit edilmiştir⁷.

Hapishanelerin, yukarıda değinilen cezaların XIX. yüzyılın ikinci yarısında kabul edilen ceza kanunlarıyla (1840, 1851, 1858) büyük ölçüde uygulamadan kalkması ve devletin dağılma süreciyle birlikte artan asayişsizlik sonucu sayıları hızla çoğalan hükümlü ve tutukluları barındıramaz hale gelmesinin ardından sağlık, güvenlik ve personel istihdamı sorunları büyüyerek devam etmiştir. Zaten hapishane ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte inşa edilmediklerinden ve zamanla artan ihtiyaçlara cevap veremediklerinden her mali yılbaşında taşradan merkezi hükümete tamir ve değişiklik istekleri bildirilmiştir⁸.

XIX. yüzyıl boyunca istenilen düzeyde iyileştirilemeyen hapishanelerin olumsuz koşullarının ıslah edilmesi çalışmaları XX. yüzyılın başlarında da devam etmiştir. 1912, 1914 ve 1917 yıllarında yapılan ıslah çalışmalarında tüm hapishane ve ıslah evlerinin tek tip bir mimari plan dâhilinde iyileştirilmesi ve yenilenmesi, bahçeli hapishaneler inşa edilmesi, sağlık koşullarının modern esaslara göre yeniden düzenlenmesi ele alınmıştır⁹. Ancak hükümetlerin Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında hapishane ıslahı için zaman ve kaynak ayırmaya imkân bulamaması, sorunların Cumhuriyet dönemine devredilmesine neden olmuştur. Mentеше Sancağı hapishaneleri de aynı olumsuz özelliklere sahip mekânlar olarak göze çarpmaktadırlar.

⁷ Fatmagül Demirel, "Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansımaları (1876-1909)", *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Basım Yılı (?), s.192-199.

⁸ Yıldız, *a.g.tez*, s.206.

⁹ 1911-1918 yılları arasında yapılan hapishane ıslah çalışmaları için bkz. Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematiik Bir şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri" *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza...*, s.212-238; Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi 1917 Yılı", *Hapishane Kitabı*, Der: Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altın, İstanbul 2005, s.173-183; 1917 yılında kabul edilen hapishaneler nizamnamesi için bkz. BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.31, no.82.

Menteşe Sancağı'ndaki Hapishaneler

XX. yüzyılın başlarında Mentefe Sancağı'nda merkezde 1, Bodrum'da 2, Fethiye, Marmaris, Milas ve Köyceğiz'de birer olmak üzere 7 hapishane bulunuyordu. Kapladığı alan bakımından çok küçük olan bu hapishanelerden sadece Bodrum Genel Hapishanesi diğerlerine göre oldukça büyüktü. Bunun dışındakilerin tamamı rutubetli, az ışık alan, köhne, sağlıksız ve dar mekânlardan oluşmaktaydı.

Bu hapishanelerin fiziki, sosyal, sıhhi özellikleri hakkında Mentefe Mutasarrıflığı'nın 21 Şubat 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu soru varakalarında önemli bilgiler verilmektedir. Kazalarda kaymakam, jandarma kumandanı, savcı, mahkeme başkanı, hapishane müdürü ve gardiyan tarafından imzalandıktan sonra mutasarrıflık tahririyle Nezarete gönderilen soru varakalarında, hapishanenin adı, bağlı bulunduğu kaza ve vilâyetin ismi, cinsiyete göre mahkûm ve tutuklu sayıları, hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin yüzölçümü, ekonomik değeri, kamu malı ya da kiralık olup olmadığı ve sıhhi özellikleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Varakalarda ayrıca ıslah edilebilecek olan hapishanelerin ne şekilde tamir edilip yenilenebileceği, ıslah ve tamiri mümkün olmayanların yenilerinin ne tarzda ve nereye inşa edilebilecekleri, mahkûmların işlerinin ne şekilde sağlanmakta olduğu ve mahkûmlardan hapishane içinde değişik işlerde çalışanların bulunup bulunmadığına ilişkin bilgilere de yer verilmektedir. 1913 yılında Hapishaneler Müdüriyeti tarafından hazırlanmış olan soru varakalarına göre Mentefe Sancağı'ndaki hapishanelerin durumu şöyledir.

Tablo I: Muğla Hapishanesi¹⁰

<i>Vilayetin ismi</i>	---	<i>Kazanın ismi</i>	Muğla
<i>Livanın ismi</i>	Menteşe	<i>Hapishanenin hususi bir ismi varsa onun ismi</i>	Yoktur. Muğla Hapishanesi adıyla anılmaktadır.
<i>Kadınlara mahsus hapishane var mıdır?</i>			Vardır.
<i>Hükümetin malı mıdır kiralık olarak mı kullanılmaktadır?</i>			Hükümetin malıdır.
<i>19 13 yılı Kanun-u evvelinin 1. günü mevcut mahpusların sayısı</i>			Erkek: 214 Kadın: 14 Toplam: 228
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin mahallince önem derecesi, hükümet konağı dâhilinde veya haricinde ve hükümet dairesi müştemilatından olup olmadığı</i>			Hapishanenin bulunduğu arazinin caddeye bakan kısmında şahıslara ait dükkânlar bulunduğundan pek önemi yoktur. Hükümet konağının dışında ise de konakla aynı avlu içerisinde. Konağın müştemilatındadır.
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin ziraat. (Ölçümü mümkün değilse tahminen)</i>			Uzunluk: 75 Genişlik: 45 75x45:3375 zira' yüzölçümü olduğu ölçülerek anlaşılmıştır.
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin beher ziraatın değeri</i>			İdare Meclisi tarafından beher zira'ı mimarisi 10 kuruş olarak belirlenmiştir. Livanın sonradan bağımsız olması, Nizamiye Alayı merkezi olacağına rivayet edilmesi, Aydın-Marmaris genel yolunun tamamlanmasından sonra ekonomik olarak önem kazanması gibi durumlar arazinin değeri üzerinde etkili olacaktır.
<i>Hapishanenin genel durumuna dair açıklamalar: Yeniden yapılması gerekir mi? Tamirle isteğe uygun hale dönüştürmek mümkün müdür? Tamirat derecesi ve özel mütalaa:</i>			
<p>Hapishanenin genel durumu şöyledir:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Yeterli düzeyde aydınlık değildir. 2. Mahkûmlar toprak üzerinde yatıp kalkmaktadırlar. 3. Havanın yenilenmesi mümkün olmadığı için hıfzıssıhhaya aykırıdır. Bundan kaynaklanan zarar ve sakıncaların bir dereceye kadar hafifletilebilmesi için her yıl mahkûmlara 450-500 arasında hasır dağıtılmakta ise de rutubetin etkisi giderilemediğinden mahkûmlar arasında hastalık eksik olmamaktadır. Mevcut binanın üzerine bir kat daha inşa edilip, odaların dışı gelen duvarlarının tavana yakın cephesinde uzunluğu- 			

¹⁰ BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.11, no.18, Lef.2.

na ufak ve demirli pencereler açılır ve ön tarafları açık koridor halinde tamamen hava ve güneşe maruz bırakılırsa yeni bir hapisane inşasına gerek kalmayacaktır. Alt kat odaları dersane, sanayihane vb. amaçlarla kullanılabilir. Mahkûmların gündüzleri çoğunlukla sabah güneşi almayan taş döşeli bir avluda sabahtan akşama kadar teneffüs etmeleri sağlıklarını korumaları için pek de yeterli olmasa gerektir. Bunun için hapisanenin, kasabanın dışında yeni tarza uygun olarak yeniden inşa edilmesi ve oldukça geniş bir bahçenin mahkûmların teneffüslerine hasredilmesi sağlıklarının korunması için daha uygun olacaktır. Bu kabul edildiği takdirde mevcut bina, bazı değişiklikler ve ilaveler yapıldıktan sonra burada ikame edilmek istenen Nizamiye Alayı için askeri daire olarak kullanılabilmesi gibi, livanın bağımsız olması nedeniyle yeni kurulacak olan adliye, orman, ziraat gibi daireleri içine almak üzere inşası zorunlu olan bina haline dönüştürülebilir. Hapishane şu andaki durumuyla tamire muhtaç olup, küçük tamirat için defalarca istenen meblağ havalenamesi verilmediği gibi, büyük tamirat için daha önceden yapılan başvurular da dikkate alınmamıştır.

Tablo II: Bodrum Merkez Hapishanesi¹¹

<i>Vilayetin ismi</i>	---	<i>Kazanın ismi</i>	Bodrum
<i>Livanın ismi</i>	Müstakil Menteşe	<i>Hapishanenin hususi bir ismi varsa onun ismi</i>	Merkez Hükümet Hapishanesi.
<i>Kadınlara mahsus hapishane var mıdır?</i>			Vardır.
<i>Hükümetin malı mıdır kiralık olarak mı kullanılmaktadır?</i>			Hükümetin malı olmayıp kiralanmıştır.
<i>1913 yılı Kanun-ı evvelinin 1. günü mevcut mahpusların sayısı</i>			Erkek: 13 Kadın: 1 Toplam: 14
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin mahallince önem derecesi, hükümet konağı dâhilinde veya haricinde ve hükümet dairesi müstemilatından olup olmadığı</i>			Erkekler (Zükûr) Hapishanesi, hükümetin alt katında 20'şer m ² 'lik iki odadan ibarettir.
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin zirai. (Ölçümü mümkün değilse tahminen)</i>			İki odanın yüzölçümü 40 m ² 'dir.
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin beher ziraatın değeri</i>			0
<i>Hapishanenin genel durumuna dair açıklamalar: Yeniden yapılması gerekir mi? Tamirle isteğe uygun hale dönüştürmek mümkün müdür? Tamirat derecesi ve özel mütalaa:</i>			
Hapishane, hükümet konağının alt katındaki iki odadan oluşmaktadır. Harap durumda olan konağın tamire ihtiyacı olduğundan, hükümet bahçesinin bir kenarına yeni şartlara uygun olarak yeni bir hapisane inşa edilmesi gerekmektedir. 20 Ocak 1914. Bodrum Kaymakamı.			

¹¹ BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.11, no.18, Lef.3.

Tablo III: Milas Hapishanesi¹²

<i>Vilayetin ismi</i>	Aydın	<i>Kazanın ismi</i>	Milas
<i>Livanın ismi</i>	Menteşe	<i>Hapishanenin hususi bir ismi varsa onun ismi</i>	Yoktur. Milas Hapishanesi denilir.
<i>Kadınlara mahsus hapishane var mıdır?</i>			Kiralama yoluyla bir hane tedarik edilmiştir.
<i>Hükümetin malı mıdır kiralık olarak mı kullanılmaktadır?</i>			Erkekler hapishanesi hükümetin malıdır. Kadınlar Hapishanesi kiralama yoluyla tedarik edilmiştir.
<i>1913 yılı Kanun-ı evvelinin 1. günü mevcut mahpusların sayısı</i>			Erkek: 9 Kadın: 1 Toplam: 10
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin mahallince önem derecesi, hükümet konağı dâhilinde veya haricinde ve hükümet dairesi müstemilatından olup olmadığı</i>			Hapishane hükümet binasına bitişik olmayıp 5.5 metre aralıdır. Karşılıklı iki koğuştan ibaret olup orta yerlerinde avlu yani gezinti yeri vardır. Koğuşların ve avlunun metre zira' hesabıyla uzunluk ve genişliği aşağıda gösterilmiştir.
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin zirai. (Ölçümü mümkün değilse tahminen)</i>			Büyük Koğuş: En: 6 metre (8 zira') Boy: 13 metre (16 zira') Avlu: En: 13.40 metre (17.18 zira') Boy: 15.20 metre (20 zira') Küçük Koğuş: En: 5 metre, Boy: 7 metre
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin beher ziramın değeri</i>			Ehl-i vukuf ifadesinden Milas'ta mahal ve mevkiine göre beher murabba' zira' arsanın 3 kuruştan 13 kuruşa kadar olduğu anlaşılmıştır. Hapishanenin bulunduğu mahal civarındaki arsa dar ve henüz senedi olmadığından hapishane olmamış olsa değerinin ne edeceği tahmin edilememektedir.

¹² BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.11, no.18, Lef.4.

Tablo IV: Marmaris Hapishanesi¹³

<i>Vilayetin ismi</i>	Liva Aydın vilayetine bağlı iken sonradan bağımsız yönetime kavuşmuştur	<i>Kazanın ismi</i>	Marmaris
<i>Livanın ismi</i>	Menteşe Sancağı (Müstakildir)	<i>Hapishanenin hususi bir ismi varsa onun ismi</i>	Hapishanenin hususi ismi olmayıp Marmaris Zükûr (Erkekler) Hapishanesi olarak adlandırılmaktadır.
<i>Kadınlara mahsus hapishane var mıdır?</i>			Vardır. Zükûr Hapishanesi'nden ayrıdır.
<i>Hükümetin malı mıdır kiralık olarak mı kullanılmaktadır?</i>			Gerek zükûr ve gerek nisa (Kadınlar) hapishaneleri hükümetin malı olmayıp, çarşı içinde bulunan zükûr hapishanesi aylık 57 ve mahalle içinde çarşıya yakın bir mahalde bulunan nisa hapishanesi aylık 19 kuruş icar bedeli ile kullanılmaktadır.
<i>1913 yılı Kanun-ı evvelinin 1. günü mevcut mahpusların sayısı</i>			Erkek: 8 mahkûmen mahpus Kadın: 1 tutuklu Toplam: 9
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin mahallince önem derecesi, hükümet konağı dâhilinde veya haricinde ve hükümet dairesi müstemilatından olup olmadığı</i>			Bu arazinin önemi yoktur. Kazadaki hükümet konağı 4 yıldır yıkılmış durumdadır. Yeniden inşası için kaza ve vilayet genel meclisi tarafından defalarca istenen tahsisat verilmediğinden, hükümet konağı bulunmaması nedeniyle genellikle kiralama suretiyle müteferrik, dağınık ve düzgün olmayan hane ve binalarda bulunan daireler gibi bu hapishaneler de ayrı ayrı yerlerde-dir.
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin zirai. (Ölçümü mümkün değilse tahminen)</i>			Erkekler hapishanesinin üzerinde bulunduğu arazi 36 m ² olup 1 odadan oluşmaktadır. Muvazzaf gardiyarı bulunmamaktadır. 9 m ² 'den oluşan kadınlar hapishanesinin gardiyanlığını da odanın sahibesi

¹³ BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.11, no.18, Lef.5.

	olan kadın fahri olarak yürütmektedir.
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin beher ziramın değeri</i>	Erkekler hapishanesi arazisinin beher ziraı 25 ve kadınlar hapishanesi arazisinin beher ziraı 30 kuruş değerindedir.
<i>Hapishanenin genel durumuna dair açıklamalar: Yeniden yapılması gerekir mi? Tamirle isteğe uygun hale dönüştürmek mümkün müdür? Tamirat derecesi ve özel mütalaa:</i>	
<p>Zemin katta olan erkekler ve kadınlar hapishaneleri avlu, teneffüshane ve hava cereyanından mahrum, oldukça basık ve rutubetli olmaları nedeniyle sıhhi şartlara uygun bir halde değildirler. Kiralık mağaza ve binaların büyük çoğunluğunu resmi daireler işgal etmektedir. Mevcut binaları mahalli ihtiyaçlara cevap vermeyen Marmaris Kasabası'nda memurların ve dışarıdan gelecek yabancıların ikametlerine mahsus kiralık fazla hane ve hatta yolcular için han gibi mekân ve bina bulunmamaktadır. Bu nedenle hapishaneler için başka uygun bir mahal tedariki kesinlikle mümkün değildir. Hapishane olarak kullanılan mahallerle zorunlu olarak idare edilmektedir. Bu nedenle hükümet tarafından sıhhi şartlara uygun bir şekilde yeni hapishane inşası zorunludur. Yıkılan hükümet konağının yerine 700-800 liralık bir tahsisatla yenisi yapıldığı takdirde dağılık halde bulunan resmi dairelerin bir arada toplanması sağlanacak, aynı zamanda hükümet konağı içinde sıhhi şartlara uygun, havadar ve güneş gören bir hapishane inşa edilebilecektir. Aynı mekânlarda bulunan resmi daireler için yıllık olarak gönderilmekte olan 7.900 lira ile de çok sayıda yabancı savaş gemisinin uğrak yeri olan Marmaris Limanı yenilenebilir. 7 Ocak 1914.</p> <p>Müddeî-i Umumi Muavini Vekili ve Polis Komiseri, Jandarma Bölük Kumandanı Vekili Mülazım-ı Evvel, Marmaris Kaymakamı.</p>	

Tablo V: Köyceğiz Hapishanesi¹⁴

<i>Vilayetin ismi</i>	Aydın	<i>Kazanın ismi</i>	Köyceğiz
<i>Livanın ismi</i>	Menteşe	<i>Hapishanenin hususi bir ismi varsa onun ismi</i>	---
<i>Kadınlara mahsus hapishane var mıdır?</i>			Yoktur. Aylık 50 kuruş icar bedeli ile bir hane kadınlar hapishanesi olarak açılmalıdır.
<i>Hükümetin malı mıdır kiralık olarak mı kullanılmaktadır?</i>			Yalnız erkeklere ait olan iki odalı hapishane hükümetin malıdır.
<i>1913 yılı Kanun-ı evvelinin 1. günü mevcut mahpusların sayısı</i>			Erkek: 22 Kadın: 4 Toplam: 26
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin mahallince önem derecesi, hükümet konağı dâhilinde</i>			Hükümet dairesi müştemilatındadır.

¹⁴ BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.11, no.18, Lef.6.

<i>veya haricinde ve hükümet dairesi müştemilatından olup olmadığı</i>	
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin zirai. (Ölçümü mümkün değilse tahminen)</i>	Uzunluğu 5 metre 40 cm, genişliği 5 metre 20 cm' dir.
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin beher ziramın değeri</i>	Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin beher ziramın değeri, belediye meclisi kararıyla 23 kuruş olarak takdir edilmiştir.
<i>Hapishanenin genel durumuna dair açıklamalar: Yeniden yapılması gerekir mi? Tamirle isteğe uygun hale dönüştürmek mümkün müdür? Tamirat derecesi ve özel mütalaa:</i>	
<p>Hapishane denilen mahal iki odadan oluşmakta olup biri tevkifhane diğeri hapishanedir. Ancak zemin üzerine inşa edildiği için oldukça rutubetli ve hıfzıssıhhaya tamamen aykırıdır. Koruma bakımından da uygun değildir. Şimdilik tamire ihtiyacı bulunmamaktadır. Hıfzıssıhhaya uygun, bir bina içinde, yeni tarzda, erkeklere ve kadınlara mahsus olmak üzere yeniden iki hapishane inşa edilmesi gerekmektedir. 12 Ocak 1914. Muavin Vekili.</p>	

Tablo VI: Mekri (Fethiye) Hapishanesi¹⁵

<i>Vilayetin ismi</i>	---	<i>Kazanın ismi</i>	Mekri
<i>Livanın ismi</i>	Menteşe	<i>Hapishanenin hususi bir ismi varsa onun ismi</i>	Hususi ismi yoktur.
<i>Kadınlara mahsus hapishane var mıdır?</i>			Kiralama yoluyla sağlanan bir kadınlar hapishanesi vardır.
<i>Hükümetin malı mıdır kiralık olarak mı kullanılmaktadır?</i>			Erkekler hapishanesi hükümetin malıdır.
<i>1913 yılı Kanun-ı evvelinin 1. günü mevcut mahpusların sayısı</i>			Erkek: 43 Kadın: - Toplam: 43
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin mahallince önem derecesi, hükümet konağı dâhilinde veya haricinde ve hükümet dairesi müştemilatından olup olmadığı</i>			Hapishane hükümet dairesine bitişik ve onun müştemilatındandır.
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin zirai. (Ölçümü mümkün değilse tahminen)</i>			143 zira'i mimari
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin beher ziramın değeri</i>			Beher ziraı 50 kuruş değerindedir.
<i>Hapishanenin genel durumuna dair açıklamalar: Yeniden yapılması gerekir mi? Tamirle isteğe uygun hale dönüştürmek mümkün müdür? Tamirat derecesi ve özel mütalaa:</i>			
Hapishane, 28 m ² lik iki koğuş, küçük bir nezaret odası ve kademhaneleri içine alan			

¹⁵ BOA, DH.MB.HPS.M, Dos.11, no.18, Lef.7.

bir aralıktan oluşmaktadır. Avlusu yoktur. Belediye tabibi tarafından verilen rapora göre mevcut koşullar fennen 20 kişiden fazla alamaz. Bu durumda tutukluların ve mahkûmların mevcudu bazen 50'ye ulaşmakta, izdiham son derece varmaktadır. Hapishanenin darlığı nedeniyle sayıları yüzlere ulaşan mahkûmlar celp ve derdest edilememektedir. Harap bir halde olup hıfzıssıhaya asla uygun değildir. Tamire ve genişletmeye muhtaçtır. Bir koğuş ilavesiyle birlikte tamirinin 13.000 kûsur kuruşa mal olacağı anlaşılmıştır. Evrakı livaya gönderilmiştir.

Tablo VII: Bodrum Genel Hapishanesi¹⁶

<i>Vilayetin ismi</i>	---	<i>Kazanın ismi</i>	Bodrum
<i>Livanın ismi</i>	Müstakil Menteşe	<i>Hapishanenin hususi bir ismi varsa onun ismi</i>	Bodrum Genel Hapishanesi
<i>Kadınlara mahsus hapishane var mıdır?</i>			Yoktur
<i>Hükümetin malı mıdır kiralık olarak mı kullanılmaktadır?</i>			---
<i>1913 yılı Kanun-ı evvelinin 1. gününü mevcut mahpusların sayısı</i>			Erkek: 470 Kadın: 0 Toplam: 470
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin mahallince önem derecesi, hükümet konağı dâhilinde veya haricinde ve hükümet dairesi müstemilatından olup olmadığı</i>			Genel Hapishane kasabanın güneyinde denize doğru çıkan bir taş yarımada üzerinde eski bir kaleden ibarettir.
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin zirai. (Ölçümü mümkün değilse tahminen)</i>			Müstemilatıyla beraber tahminen 50.000 zira'dır.
<i>Hapishanenin üzerinde bulunduğu arazinin beher ziraatın değeri</i>			Emsali olmaması nedeniyle kıymet takdiri yapılamamıştır.
<i>Hapishanenin genel durumuna dair açıklamalar: Yeniden yapılması gerekir mi? Tamirle istğe uygun hale dönüştürmek mümkün müdür? Tamirat derecesi ve özel mütalaa:</i>			
Bu kale, 17 kuleyi içine alan, denizden yüksek ve korunmuş, havası güzel ve ferah bir yarımada halinde olup bundan tahminen 20 yıl önce hapishane olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kuleleri koğuş olarak kullanılmıştır. Bu eski koşullar yeni tarz üzere tamir ve taksim edilip çoğaltılabilirse Osmanlı Devleti'nin en güzel ve havadar genel hapishanesi olabilir. Tamirat ve genişletmenin derecesini takdir etmek mümkün olmadığından, ancak bir fen memurunun ilmiyle yapılması gerekmektedir. 20 Ocak 1914. Bodrum Kaymakamı.			

Menteşe Sancağı'nın en büyük hapishanesi olan Bodrum Genel Hapishanesi 1895 yılında tarihi Bodrum Kalesi'nin bazı tamirat ve değişikliklerle genel hapishaneye dönüştürülmesi sonucu hizmete açılmıştır. Kalenin genel hapisha-

¹⁶ BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.11, no.18, Lef.8.

neye dönüştürülmesi için gerekli keşif çalışmalarını yapmak üzere 1893 yılında Erkan-ı Harp Kaymakamı (Kurmaya Yarbay) Hüsnü Bey'le birlikte bir mimar görevlendirilmiştir¹⁷. İki yılda tamamlanan dönüştürme çalışmalarının ardından hapishanenin kurulmasında emeği geçen Hüsnü Bey'e üçüncü rütbeden Osmanlı nişanı takdim edilmiş, Tabip Arif Mehmet Efendi Bodrum Hapishanesi Tabipliği'ne atanmış, gardiyan sayısı da 9'a yükseltilmiştir¹⁸. Ancak diğer hapishanelerden zaman zaman mahkûm sevk edilmesi nedeniyle 9 gardiyan yetersiz kalınca 5 yeni gardiyan daha alınması için tahsisat ayrılmıştır¹⁹.

Kalenin hapishane koşulları için uygun ve kapasitesinin geniş olması nedeniyle uzak ve yakın bölgelerden mahkûm sevk edilmesi bu hapishanedeki mahkûm sayısının artmasına yol açmıştır. Hükümlü sayısının bazen 700'e ulaştığı bu hapishane genel hapishaneye dönüştürülmeden önce de ihtiyaç duyulduğunda hapishane olarak kullanılmıştır. 1874 yılında İstanbul hapishanelerinden 100 kadar mahkûmun nakledilmesi²⁰, Selanik ve Draç hapishanelerindeki kürek mahkûmlarının buraya sevk edilmesi mahkûm sayısı yoğun olan hapishanelerin izdihamının giderilmesinde bu hapishanenin önemli işlevinin olduğunu göstermektedir²¹.

Kalenin genel hapishaneye dönüştürülmesinden sonra mahkûm sevkinin daha da sıklaştığı görülmektedir. 1909 Haziran'ında Rize Hapishanesi'ndeki mahkûmlar İstanbul üzerinden aktarmalı olarak Bodrum'a nakledilmiş²², Rodos'un İtalyanlar tarafından işgal edilmesi üzerine Rodos Hapishanesi'nden salıverilen 28'i cinayetten, biri hırsızlıktan, biri de yaralamadan hükümlü 30 mahkûm²³, Manastır, İlbasan ve Selanik Divan-ı Harpleri tarafından çeşitli cezalara çarptırılan hükümlüler 1911 yılında Bodrum Genel Hapishanesi'ne gönderilmiştir²⁴.

İtalyan ve I. Dünya Savaşlarında sahillerin sık sık saldırıya uğraması da sahillerdeki hapishanelerde bazı düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmıştır. Osmanlı-İtalya savaşı sırasında Bodrum hapishanelerindeki mahkûmlar iç bölge-

¹⁷ BOA, *DH.MKT (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi)*, Dos.2, no.12, Lef.1; BOA, *DH.MKT*, Dos.2062, no.15.

¹⁸ BOA, *DH.MKT*, Dos.2, no.12, Lef.4-5.

¹⁹ BOA, *DH.TMIK.S (Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Islahat)*, Dos.30, no.68, Lef.1-3.

²⁰ Yıldız, *a.g.tez*, s.173.

²¹ BOA, *DH.MKT*, Dos.2, no.12, Lef.7-10.

²² BOA, *DH.MKT*, Dos.2835, no.79.

²³ BOA, *DH.MB.HPS (Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı)*, Dos.104, no.15, Lef.1-8.

²⁴ BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.103, no.27.

lerdeki hapishanelere nakledilmiş, kale 26-28 Mayıs 1915 tarihlerinde İngiliz ve Fransız savaş gemileri tarafından bombalanınca da²⁵ kaza merkezindeki hapishane açık kalmak üzere kale içindeki hapishane tahliye edilmiş ve hapishanede görevli personelin civar vilayetlerde istihdam edilmeleri kararlaştırılmıştır²⁶. 16 Haziran 1919 tarihine kadar başka hapishanelerde görevlendirilemeyen memur ve müstahdemlerin de işlerine son verilmiştir²⁷.

Sahillerin saldırıya uğramasının yarattığı güvenlik tehlikesi nedeniyle mahkûmların iç bölgelerdeki hapishanelere nakledilmesi buralarda da aşırı yığılmalara ve güvenlik zayıflığına yol açınca hükümet 1914 yılının sonunda cezalarının dörtte üçünü tamamlayan mahkûmların affedilip saliverilmelerini öngören bir yasa çıkarmak zorunda kalmıştır²⁸. 1916 yılında hapishanelere gönderilen izahat varakalarında da ceza kanununun 48. ve 67. maddeleri arasındaki suçlardan hüküm giyenlerden siyasi suçlular hariç olmak üzere cezalarını tamamlamaya 6 ay kalmış çiftçi ve yol tamircisi gibi genel menfaatlere çalışabilecek olan mahkûmların sayılarının bildirilmesi istenmiştir²⁹. Savaşın ortaya çıkarmış olduğu ekonomik ve sosyal sıkıntıların az da olsa hafifletilebilmesi için hükümetin böyle bir yola başvurmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır.

Her bakımdan olumsuz koşullar içinde buldukları soru varakaları tablolarından da anlaşılan hapishanelerin ıslah edilebilmeleri için yerel yöneticilerin yeterli personel ve ödenek ayrılması gerektiğine ilişkin Dâhiliye Nezareti'ne bildirdikleri isteklerin pek karşılanmadığı görülmektedir. Personel yetersizliği nedeniyle kadınlar hapishanesinde erkek, erkekler hapishanesinde de kadın gardiyan çalıştırılmak zorunda kalmıştır. 1912 yılında Köyceğiz Hapishanesi'nde görevli erkek gardiyanın maaşına zam yapılarak kadınlar hapishanesi gardiyanlığını da yürütmesi sağlanmış³⁰, I. Dünya Savaşı yıllarında Marmaris Erkekler Hapishanesi'nin gardiyanlığını bir süre kadın gardiyan üstlenmiştir. Bazen kadın gardiyanlık için ödenek ayrılmadığından kadınlar fahri gardiyan olarak görev yapmışlar, mutasarrıflığın, maaş tahsis edilmesi isteği Dâhiliye Nezareti tarafından uygun görülmemiştir.³¹

²⁵ BOA, *DH.EUM. 3. Şube (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube)*, Dos.28, no.45, Lef.8.

²⁶ BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.104, no.35; BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.74, no.38.

²⁷ BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.163, no.34.

²⁸ BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.105, no.33.

²⁹ BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.26, no.65, Lef.1.

³⁰ BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.41, no.24.

³¹ BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.93, no.1, Lef.1.

Menteşe Mutasarrıflığı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Ağustos 1916 tarihli tahriratta, Marmaris Hapishanesi'nin gardiyanlığını fahri olarak yürütmekte olan Nuriye adlı kadına aylık 50 kuruş maaş tahsis edilmesi teklifinde bulunulmuş³², ancak Dâhiliye Nezareti Mebanî-i Emiriyye ve Hapishaneler Müdüriyeti'nden 10 Eylül 1916 tarihinde Mentese Mutasarrıf vekili Ali Galip Bey'e gönderilen cevabi tahriratta maaş tertibinde karşılığı olmadığı için Nuriye kadına maaş tahsis edilemeyeceği bildirilmiştir³³.

Mutasarrıflık tarafından 21 Kasım 1916 tarihinde nezarete gönderilen ikinci tahriratta da Marmaris Hapishanesi gardiyanlığı için gerekli olan aylık 50 kuruş maaş ödeneğinin ve hapishane icar bedeli olan aylık 50 kuruşun ödenmeyen 31 kuruşluk kısmının yılsonuna kadarki toplam miktarıyla birlikte havale edilmesi isteğinde bulunulmuştur³⁴. Nezaretin 7 Aralık 1916 tarihli cevabında, tahsis edilen ödenekte gardiyanlık maaşı bulunmadığı için maaş tahsisinin mümkün olmadığı, ancak icar bedelinin toplamı olan 124 kuruşun 25 Kasım 1916 tarih ve 952/22 numaralı havalename ile gönderildiği bildirilmiştir³⁵. Savaş yıllarının ortaya çıkardığı olağanüstü koşullar nedeniyle de olsa gerek çok gerekli olmayan durumlarda tahsis edilen ödenekler dışında ilave havalename gönderilmemiştir³⁶.

Menteşe Mutasarrıflığı'nın kadın gardiyan için maaş tahsis isteğinin 1918 yılında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Marmaris Kadınlar Hapishanesi'nde kadın gardiyan bulunmaması nedeniyle intizamın sağlanmasında zorluklarla karşılaşılınca mutasarrıflık 10 Ağustos 1918 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bir tahrirat göndererek hapishaneye bir kadın gardiyan alınabilmesi için aylık 200 kuruşluk havalename gönderilmesini istemiştir³⁷. Nezaretin kadın gardiyan istihdamı politikasında henüz bir değişiklik olmamış olacak ki 2 Eylül 1918 tarihli cevabında maaşlar tertibinde tahsis edilmiş bakiye olmadığından kadın gardiyan için maaş tahsisinin mümkün olmadığı, ancak gelecek yılın bütçesinde teklif edilen zammın kabul edilmesi durumunda ödenek ayrılabilceği bildirilmiştir³⁸.

Küçük hapishanelerdeki mahkûmların kadro ve ödenek yetersizliği nedeniyle karşılaştıkları sorunların, başkent İstanbul ve ülkenin diğer bazı büyük

³² BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.93, no.1, Lef.2.

³³ BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.93, no.1, Lef.3.

³⁴ BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.93, no.1, Lef.4.

³⁵ BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.93, no.1, Lef.5.

³⁶ BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.63, no.21.

³⁷ BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.94, no.16, Lef.1.

³⁸ BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.94, no.16, Lef.2.

hapishanelerinde aynı ölçüde görülmediği anlaşılmaktadır. 1880 ve 1917 nizamnameleri gereğince mahkûmlara tanınan haklar büyük hapishanelerde bütçe imkânları dâhilinde yerine getirilmeye çalışılırken küçük hapishanelere aynı imkânlar sağlanamamıştır. Büyük hapishanelerde maaşı ve ekme bedeli devlet tarafından karşılanmak üzere berber görevlendirilmiş, piyasanın üzerinde fiyatla mal satılmaması koşuluyla bakkal dükkânı işletilmesine izin verilmiş, nizamnameler gereğince görevlendirilmeleri hükmolunan aşçı, tabip, din adamı atamaları yapılmıştır³⁹.

Bodrum Genel Hapishanesi'ndeki hükümlüler kısmen de olsa bu tür hizmetlerden yararlanabilmekte iken diğer ilçe hapishaneleri aynı imkâna sahip değillerdi. Bodrum Hapishanesi'ne kadrolu tabip atanmış, ekme temin işi bir müteahhide verilmiş iken diğer hapishanelerdeki mahkûmların sayısının azlığından ve mekân darlığından olsa gerek tabip, berber, imam vs. atanmamış, ekme ihtiyacı dışarıdaki fırınlardan sağlanmıştır.

Hapishane Yoklama Cetvellerinden Örnekler

Dâhiliye Nezareti yılda üç kez olmak üzere hapishanelerdeki mahkûmların cinsiyetlerine ve suç çeşitlerine göre sayılarını gösteren yoklama cetvelleri istemiştir. 1 Kasım-28 Şubat, 1 Mart-1 Temmuz, 1 Temmuz-1 Kasım dönemlerini kapsayan yoklama cetvellerinde suçun çeşidi cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Kaymakam, savcı, mahkeme başkanı, jandarma komandanı, tabip ve hapishane gardiyanı tarafından imzalanan cetveller düzenli olarak nezarete gönderilmiştir.

Yoklama cetvelleri, izahat varakaları ve değişik bilgi formlarıyla hapishaneler hakkında istatistik amaçlı bilgi toplama uygulaması İttihat ve Terakki döneminde yaygınlaşmıştır. Hapishanelerle ilgili istatistikî bilgileri ceza reformu programlarını meşrulaştırmada kullanmayı amaçlayan parti, hapishaneleri aynı zamanda sosyal reform, modernleşme ve imparatorluğun yıkılmasından sonra kurmayı düşündüğü ulus devlet programı için birer laboratuvar haline getirmeye çalışmıştır⁴⁰.

Hangi amaçlarla düşünülmüş olursa olsun hapishanelerdeki mahkûmların suç çeşidi, yaş, cinsiyet, meslek vb. durumlarının bilinmesini sağlayan cetvel ve istatistiklerin gelecekte izlenecek ceza ve hapishane politikalarının belirlenme-

³⁹ BOA, *DH.MKT*, Dos.1478, no.21; BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.2, no.18.

⁴⁰ Schull, *agm.*, s.215.

sinde önemli birer gösterge oldukları açıktır. Cetvel örneklerinden bazıları şöyledir:

Tablo VIII: Marmaris Hapishanesi'nin 1914 Yılı İkinci Dört Aylık Yoklama Cetveli⁴¹.

Suçun Çeşidi	Mahkûmların Miktarı			Düşünceler	Tutukluların Miktarı			Düşünceler
	Erkek	Kadın	Yekûn		Erkek	Kadın	Yekun	
Cinayet	0	0	0	1914 yılı 1 Temmuz-1 Kasım arası	7	0	7	Hal-i hazır durum nedeniyle Muğla Hapishanesi'ne naklo-lunmuştur.
Cünha	6	0	6					
Kabahat	4	2	6					
Yekûn	10	2	12					
					7	0	7	

1914 yılı 1 Temmuz-1 Kasım arası 4 aylık dönemde Marmaris Hapishanesi'nde yapılan yoklamada 10 erkek, 2 kadın olmak üzere toplam 12 mahkûm, 7 erkek tutuklunun bulunduğu anlaşılmış ve bu cetvel onaylanmıştır. 8 Aralık 1914. Marmaris Kazası Bidayet Mahkemesi Başkanı, Marmaris Kazası Müdde-i Umumi (Savcı) Vekili adına memur, Marmaris Jandarma Kumandanı adına Başçavuş, Marmaris Hükümet Tabibi.

Tablo IX: Marmaris Hapishanesi'nin 1917 Yılı İkinci Dört Aylık Yoklama Cetveli⁴².

Suçun Çeşidi	Mahkûmların Miktarı			Düşünceler	Tutukluların Miktarı		
	Erkek	Kadın	Yekûn		Erkek	Kadın	Yekûn
Cinayet	0	0	0	1917 yılı 1 Temmuz-1 Kasım arası	1	0	1
Cünha	0	2	2		2	0	2
Kabahat	6	5	11		0	0	0
Yekûn	6	7	13		3	0	3

⁴¹ BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.18, no.75, Lef.1.

⁴² BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.31, no.67, Lef.1,2.

Marmaris Kazası Kaymakam Vekili, Bidayet Ceza Mahkemesi Reisi, Müdde-i Umumi Vekili, Müstantik ,(Sorgu Hakimi) Jandarma Kumandanı, Hapishane Müdürü, Tabip. 1 Kasım 1917.

Tablo X: Marmaris Hapishanesi'nin 1917 Yılı Üçüncü Dört Aylık Yoklama Cetveli⁴³.

Suçun Çeşidi	Mahkûmların Miktarı			Düşünceler	Tutukluların Miktarı		
	Erkek	Kadın	Yekûn		Erkek	Kadın	Yekûn
Cinayet	0	0	0	1917 yılı 1 Kasım-28 Şubat arası	0	0	0
Cünha	1	10	11		0	3	3
Kabahat	1	0	1		0	0	0
Yekûn	2	10	12		0	3	3

Marmaris Kazası Kaymakam Vekili, Bidayet Ceza Mahkemesi Reisi, Müdde-i Umumi Vekili, Müstantik, Jandarma Kumandanı, Hapishane Gardiyanı, Tabip. 1 Mart 1918.

Tablo XI: Marmaris Hapishanesi'nin 1918 Yılı Birinci Dört Aylık Yoklama Cetveli⁴⁴.

Suçun Çeşidi	Mahkûmların Miktarı			Düşünceler	Tutukluların Miktarı		
	Erkek	Kadın	Yekûn		Erkek	Kadın	Yekûn
Cinayet	0	0	0	1918 yılı 1 Mart-1 Temmuz arası	0	0	0
Cünha	0	7	7		2	0	2
Kabahat	1	1	2		0	0	0
Yekûn	1	8	9		2	0	2

Marmaris Kazası Kaymakamı, Müdde-i Umumi Vekili, Jandarma Kumandanı, Hapishane Gardiyanı. 1 Temmuz 1918.

⁴³ BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.33, no.33, Lef.1.

⁴⁴ BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.34, no.67, Lef.2.

Tablo XII: Marmaris Hapishanesi'nin 1918 Yılı İkinci Dört Aylık Yoklama Cetveli⁴⁵.

Suçun Çeşidi	Mahkûmların Miktarı			Düşünceler	Tutukluların Miktarı		
	Erkek	Kadın	Yekûn		Erkek	Kadın	Yekûn
Cinayet	0	0	0	1918 yılı 1 1 Temmuz- 1 Kasım arası	0	0	0
Cünha	4	3	7		0	0	0
Kabahat	2	2	4		0	0	0
Yekûn	6	6	11		0	0	0

Marmaris Kazası Kaymakamı, Müdde-i Umumi Vekili, Jandarma Kumandanı, Gardiyan. 31 Ekim 1918.

⁴⁵ BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.35, no.78, Lef.2.

Tablo XIII: Mentеше Sancağı'ndaki Tüm Hapishanelere Ait 1918 Yılı Üçüncü Dört Aylık Mahkûmlar ve Tutuklular Cetveli⁴⁶.

Kaza İsimleri	Mahkûmlar						Yekûn	Haklarında kesin hüküm verilmi-yip tutuklu bulunanlar		Yekûn	Düşünceler
	Kabahat		Cünha		Cinayet			Erkek	Kadın		
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın					
Muğla	0	0	14	3	75	11	103	43	6	49	
Milas	0	0	5	1	0	0	6	11	1	12	
Marmaris	1	0	2	4	0	0	7	0	0	0	
Köyceğiz	0	0	29	21	1	0	51	16	8	24	
Bodrum	0	0	6	1	0	0	7	1	0	1	
Fethiye	4	0	10	12	0	0	26	23	0	23	
Yekûn	5	0	66	42	76	11	200	94	15	109	

Bu cetvel 28 Nisan 1919 tarihinde Mentеше Mutasarrıflığı İstatistik Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştır.

⁴⁶ BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.38, no.33, Lef.2.

Tablo XIV: Hapishanelere Ait İzahat Varakası⁴⁷.

1. Hapishane Mahallerinin İsimleri: Marmaris			
2. Hapishane:			
3. Teokifhane: Ayrıca tevkifhane yoktur, hapishane vardır.			
4. Müdürün ismi, müdür bulunmadığı takdirde memur veya başgardiyanın ismi: Celal Efendi adında bir gardiyan vardır.			
5. Kâtiplerin adedi: Yoktur.			
6. Gardiyanların adedi: 1 gardiyan vardır.			
7. Mevcudun adedi: 6	Erkek	Kadın	Henüz 18 yaşında bulunmayan tutuklular
a. Tevkifhanede:	Yoktur	Yoktur	Yoktur
b. Hapishanede	3	3	
8. Ceza kanunnamesinin 48. ve 67. maddelerine kadar adı geçen suçlardan dolayı ilgili maddeler hükümlerine uygun olarak mahkûm olan siyasi suçlular hariç olmak üzere cezalarını tamamlamaya 6 ay kalmış olan çiftçi ve yol tamircileri gibi umumi menfaatlere çalışabilecek mahkûmların sayısı:		Yoktur	
9. Tutukluların adedi:		Yoktur	
a. Günlük umumi menfaat için çalışanlar:		Yoktur	
b. Hapishanenin kendi işlerinde müstadem bulunanlar:		Yoktur	
c. Hususi siparişlerin imaliyle meşgul bulunanların adedi:		Yoktur	
d. Hiçbir işi bulunmayanların adedi:		3	
10. Yiyeceklerin ne şekilde hazırlandığı:		Fırıncılardan alınmak suretiyle mahpuslar idare edilmektedir.	
a. Hapishanenin kendi mutfağında			
b. Bir müteahhit vasıtasıyla			
c. Bir hayır cemiyeti tarafından			

1. İşbu cetvel mümkün olduğu kadar süratle doldurulmak üzere vilayetler veya mutasarrıflıklarca hapishanelere dağıtılacaktır.

2. Soruların karşılıkları doldurulduktan sonra vilayetler veya mutasarrıflıklar tarafından vilayetler veya liva dâhiline ait olanlar bir araya toplanarak tamamı onaylandıktan sonra topluca yazı ile nezarete gönderilecektir.

3. Cevaplar gayet açık olarak yazılacaktır.

⁴⁷ BOA, DH.MB.HPS.M, Dos.26, no.65, Lef.1.

4. Her sorunun cevabı karşısına yazılacak ve sorunun içerdiği husus mahallinde mevcut değilse cevap hanesi açık bırakılmayıp işaret konulacaktır. Dâhiliye Nezareti Hapishaneler İdare-i Umumiyesi. 14 Aralık 1916.

Cetvellerden XX. yüzyılın başlarında Menteşe Sancağı hapishanelerinde Bodrum Genel Hapishanesi kapatılıncaya kadar ortalama 800 ila 1.000 arasında mahkûmun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu hapishanenin kapatılmasının ardından XIII no'lu tabloda görüldüğü gibi mahkûmların sayısı ortalama dörtte üç oranında azalma göstermiştir.

Konuyla ilgili arşiv belgelerinden Menteşe Sancağı hapishanelerindeki mahkûmlardan İstanbul'daki merkezi yönetime pek şikâyet dilekçesi gönderilmediği anlaşılmaktadır. Van, Konya, Şam, Ankara, Manisa gibi hapishanelerdeki mahkûmların şikâyetlerine ilişkin Mebanî-i Emiriyye ve Hapishaneler Müdüriyeti ve diğer bazı fonlarda belgelere rastlandığı halde⁴⁸ Bodrum Genel Hapishanesi ekmek müteahhidi Bodrumlu Resulzade Halil'in, kalan alacaklarının ödenmediğine ilişkin 2 Eylül 1916 tarihli şikâyetinin⁴⁹ dışında Menteşe hapishanelerinden dilekçe gönderildiğine dair belgelere şimdilik ulaşılamamıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin siyaset, eğitim, bilim ve askeri alanda gösterdiği batılılaşma çabalarından hukuk ve ceza infaz sistemi de doğrudan etkilenmiştir. Tanzimat döneminde batılı ülkelerin hukuk sistemlerinden esinlenilerek hazırlanan ceza kanunlarıyla yüzlerce yıldır uygulana gelen bedene yönelik cezalandırma yöntemleri kaldırılmış, onların yerini ceza infaz kurumu olarak hapis ve hapishane almıştır. Ancak hapishaneler başlangıçta mahkûm ve tutukluların sağlık, barınma, iyi yönetilme gibi haklarının sağlanmasını kolaylaştırıcı nitelikte yapılar olarak inşa edilmediklerinden Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren batılı devletlerin hapishane ıslahı baskılarına maruz kalmıştır.

XIX. ve XX. yüzyılın başlarında kabul edilen yasa ve nizamnamelerle hapishanelerin ıslahına başlanmış, mahkûmların hakları güvence altına alınarak genişletilmeye çalışılmıştır. Ancak bu iyileştirmeler mimari olarak yenilenme-

⁴⁸ Konya Hapishanesi'ndeki mahkûmların, bakkalın fahiş fiyatla mal satmasının engellenmesine ilişkin 1909 yılındaki şikâyet dilekçeleri, (BOA, *DH.MKT*, Dos.2905, no.19); Eskişehir Hapishanesi'ndeki mahkûmların yemek ve elbiselerle ilgili 1920 Mart'ındaki şikâyetleri (BOA, *DH.MB.HPS*, Dos.98, no.46); Van Merkez Hapishanesi'ndeki mahkûmların elbiselerini yıkmak için bir süredir sabun ve odun verilmemesi nedeniyle temizlenemediklerine ilişkin 1887 Mayıs'ındaki şikâyetleri (BOA, *DH.MKT*, Dos.1441, no.15) ile ilgili belgeler bunlara örnektir.

⁴⁹ BOA, *DH.MB.HPS.M*, Dos.25, no.53.

yen dar, sağlıksız eski mekânlar içinde yapılmaya çalışıldığından istenilen düzeyde başarılı olunamamıştır. Örneğin 28 m²'lik Köyceğiz Hapishanesi'nde 26, 36 m²'lik Marmaris Erkekler Hapishanesi'nde 8, 40 m²'lik Bodrum Merkez Hapishanesi'nde 13 mahkûmun barındığı, bahçelerinin ve gerektiği kadar havalandırma imkânlarının olmadığı dikkate alınırca yapılan diğer iyileştirmelerin fazla önem taşımadığı anlaşılacaktır. Taş döşeli avlusu bulunan 300 m² büyüklüğündeki Muğla Merkez Hapishanesi'nde 228 mahkûmun barındırılması, İstanbul'un büyük hapishanelerinde başarılı olan ıslah çalışmalarının XX. yüzyılın ilk çeyreğinde taşra hapishanelerinde aynı düzeyde olmadığını göstermektedir.

Dağılma sürecine giren devletin siyasi varlığını koruma kaygısıyla merkezi gücün kontrolü ve suç çeşitliliği arttırılınca suçlu sayısı çoğalmış, buna karşılık sağlıklı mekânsal büyüme sağlanamamıştır. Bu da cumhuriyetin ilk yıllarına kadar hapishanelerde asayişsizliğin, bulaşıcı ve salgın hastalıkların, suiistimallerin, intizamsızlığın devam etmesine neden olmuştur. Her şeye rağmen bedene yönelik ağır cezalar uygulayan infaz sisteminden bu aşamaya gelinmesini de reform sürecinin başarısı olarak değerlendirmek gerekir. ©

KAYNAKLAR

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

DH.EUM.3.Şube (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube),
Dos.28, no.45, Lef.8.

*DH.MB.HPS, (Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti Ev-
rakı)*, Dos.104, no.15, Lef.1-8.

DH.MB.HPS, Dos.103, no.27.

DH.MB.HPS, Dos.104, no.35.

DH.MB.HPS, Dos.74, no.38.

DH.MB.HPS, Dos.163, no.34.

DH.MB.HPS, Dos.105, no.33.

DH.MB.HPS, Dos.41, no.24.

DH.MB.HPS, Dos.93, no.1, Lef.1.

DH.MB.HPS, Dos. 93, no.1, Lef.2.

DH.MB.HPS, Dos. 93, no.1, Lef.3.

DH.MB.HPS, Dos. 93, no.1, Lef.4.

DH.MB.HPS, Dos. 93, no.1, Lef.5.

DH.MB.HPS, Dos. 63, no.21.

DH.MB.HPS, Dos. 94, no.16, Lef.1.

DH.MB.HPS, Dos. 94, no.16, Lef.2.

DH.MB.HPS, Dos.98, no.46.

*DH.MB.HPS.M, (Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti
Müteferrik Evrakı)*, Dos.11, no.18, Lef.2.

DH.MB.HPS.M, Dos.11, no.18, Lef.3.

DH.MB.HPS.M, Dos.11, no.18, Lef.4.

DH.MB.HPS.M, Dos.11, no.18, Lef.5.

DH.MB.HPS.M, Dos.11, no.18, Lef.6.

DH.MB.HPS.M, Dos.11, no.18, Lef.7.

DH.MB.HPS.M, Dos.11, no.18, Lef.8.

DH.MB.HPS.M, Dos.31, no.82.

DH.MB.HPS.M, Dos.26, no.65, Lef.1.

DH.MB.HPS.M, Dos.2, no.18.

DH.MB.HPS.M, Dos.18, no.75, Lef.1.

DH.MB.HPS.M, Dos.31, no.67, Lef.1,2.

DH.MB.HPS.M, Dos.33, no.33, Lef.1.

DH.MB.HPS.M, Dos.34, no.67, Lef.2.

DH.MB.HPS.M, Dos.35, no.78, Lef.2.

DH.MB.HPS.M, Dos.38, no.33, Lef.2.

DH.MB.HPS.M, Dos.25, no.53.

DH.MB.HPS.M, Dos.1/2, no.10.

DH.MKT (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi), Dos.2, No.12, Lef.1.

DH.MKT, Dos.2062, no.15.

DH.MKT, Dos.2, no.12, Lef.4-5.

DH.MKT, Dos.2, no.12, Lef.7-10.

DH.MKT, Dos.2835, no.79.

DH.MKT, Dos.1478, no.21.

DH.MKT, Dos.2905, no.19.

DH.MKT, Dos.1441, no.15.

DH.TMIK.S (Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Islahat),
Dos.30, no.68, Lef.1-3.

b. Kitaplar ve Makaleler

ACAR, İsmail; "Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası", *Türkler*, Cilt.X, Ankara 2002, s.83-90.

AVCI, Mustafa; "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik", *Yeni Türkiye*, Sayı 45, (Mayıs-Haziran 2002), s.128-147.

_____ "Osmanlı Hukukunda Para Cezaları", *Türkler*, Cilt X, Ankara 2002, s.91-106.

BAYINDIR, Abdülaziz; "Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargılaması", *Türkler*, Cilt X, Ankara 2002, s.69-82.

DEMİREL, Fatmagül; "Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876-1909)", *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Basım Yılı Yok, s.190-199.

GÖNEN, Yasemin Saner; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi 1917 Yılı", *Hapishane Kitabı*, Der: Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altın, İstanbul 2005, s.173-183.

KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, Cilt.V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

KÖSE, Osman; "XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devleti'nde Bir Uygulama: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı", *Turkish Studies*, Volume 2/1, (Winter 2007), s.104-123.

MAŞALI, Münteha; "Osmanlı'da Ölüm Cezası", *Yeni Türkiye*, Sayı 45, (Mayıs-Haziran 2002), s.148-161.

SCHULL, Kent; "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri" *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Basım Yılı Yok, s.212-238.

s.212-238.

YILDIZ, Gültekin; *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002.